

Den melankolske naturlighed

Henrik Pontoppidans *Bonde-Idyl* (1883)

BO TAO MICHAËLIS

BORGERSKABETS DISKRETE TRISTESSE¹

Den italienske litteraturprofessor Franco Moretti, gennemgår i sin fremragende studie, *The Bourgeois, Between History and Literature* fra 2013, det opskydende borgerskabs ideologiske og sociale erfaringshorisont kortlagt i litteraturen fra 1700-tallet til slutningen af 1800-tallet.

I slutningen af sin undersøgelse definerer han en slags både borgerlig tristesse og pessimistisk træghed i den europæiske litteratur. Et markant og signifikant sporskifte og tidehvert indenfor den progressive kultur båret af oprindelige republikanske holdninger. Indtrædelse af en art tidsåndens ebbe for emancipatorisk liberalisme, optimistisk messianisme og futuristisk tro på menneskehedens fællesgang mod bedre tider. Samtidig opstår begreber som *realpolitik* og *statsraison* – selvfølgelig i Bismarcks nye stormagt, Tyskland.

Hen over midten af 1800-tallet, begynder en nølen over for de borgerlige værdier som blev skabt under oplysningstiden i 1700-tallet. Moretti bruger Henrik Ibsens naturalistiske dramaer som eksempel på denne melankoli, deres opsætning af borgerlig svigt i diverse sociale sager. Men man kan på alle måder sige, at denne nye desillusionerede omkalfatring mimer Balzacs klassiker *Bristede illusioner* (1837-43), hvor de gode viljer går tabt i gustne overvejelser.

Den Goetheske dannelsesroman bliver til udviklingsromaner, hvor den mest berømte herhjemme i Danmark selvfølgelig er Henrik Pontoppidans *Lykke-Per* (1898-1904). Det er ikke længere muligt umiddelbart at socialisere sig efter de mere eller mindre borgerlige dyder, man især knytter til Goethes *Wilhelm Meisters Læreår* og *Vandreår*, henholdsvis 1794-96 og 1821-29. Moretti definerer – med Max Weber – den form for borgerlige realisme, som træder frem i begyndelsen af 1800-tallet med Balzac og Dickens som megafon for den sunde fornufts formålsrettede realisme. En prosaisk virkelighedsgengivelse, som fremstiller kontekstens omgivelser med vægt på miljømæssig troværdighed og relevant sandsynlighed.

1. Jeg bruger ordet borgerlig i den franske og Franco Morettis betydning. Med samme betydning som i begrebet borgerdyder; det at leve borgerligt som i ordet urbant og civiliseret. Knyttet til socialliberalistisk tankegang mere eller mindre med rødder i den franske revolution 1789.

Men på grund af socialhistoriske begivenheder ændrer realismen sig undervejs i løbet af første halvdel af 1800-tallet.

Pladsen er ikke til at gå i dybden med disse interessante ændringer, men jeg vil her blot fremdrage, at med englænderen Charles Darwins *Arternes oprindelse* fra 1859, såmænd oversat til dansk af J.P. Jacobsen, sker der et kulturelt paradigmeskift i den progressive litteratur. Pontoppidan signalerer det allerede med sin novelles titel: *Bonde-Idyl*. Idyl er noget harmonisk fredfyldt, naturligt uforstyrret, ja næsten sorgløst i sin fremfærd, gerne som en lang gentagelse af årstidernes og de fire sæsoners vekselvirkning. Her blandt danske bønder i slutningen af 1800-tallet.

FRA NATURSKØN TIL NATURGRIM

Især natursynet ændrer sig i samtidens litteratur. Med Jean Jacques Rousseau ville romantikerne langt op i 1800-tallet enfoldigt tilbage til naturen. Charles Darwin mente, at mennesket allerede som art var en del af naturen. Egentlig ud fra en evolutionær optimisme, mennesket som det ypperste og mest egnede i en biologisk udvikling. Synkront med en anti-romantisk desillusion om at være noget højere end et tænkende, oprejst pattedyr, dog stadigvæk skabt i Guds billede.

“Vi er kun for forplantningens skyld” hedder det som bekendt hos Herman Bang i *Ved vejen*, udkommet tre år efter *Bonde-idyl*. Naturalismen blev født i et nederlagsramt Frankrig med Emile Zola som første fadder lige efter den fransk-tyske krig i 1870. I 1871 begynder Zola på en romancyklus på 20 bind. En slægtssaga om Les Rougon-Macquart. Undertitlen er sigende.

En families sociale og *naturlige* historie under Det Andet Kejserdømme. Altså fra Napoleon IIIs statskup i 1852, hvor de to sidste bind omhandler tiden efter dets fald i 1870. Det sociale i titlen peger klart på Zolas forbillede, nemlig Balzac og hans *La Comédie Humaine*, den panoramisk realistiske skildring af Frankrig fra 1789 til Julirevolutionen 1830. Men det naturlige var noget ganske nyt, en biologisk determinisme, en menneskelig zoologi. Zolas beskrevne familie var ikke kun bredt ud socialhistorisk, men også bedømt som et levende væsen på linje med en organisme, sågar stærkt inspireret af den franske filosof Hippolyte Taines teorier om race, miljø og historisk tidspunkt (*La race, le milieu et le moment*).

Den moderne forfatter skulle nu, ifølge Zola, være videnskabsmand – og gerne en læge i hvid kittel, som stillede en diagnose over det samfund, vedkommende beskriver i sine værker. Naturalismen, det nye navn for denne realisme, lægger således stor vægt på arven, menneskets genetiske væren, det underlagthed en naturlov, muligvis en gang i sig selv naturskøn, men fremstår nu mere og mere naturgrim, ja grusom i sin udvælgelse af de bedst egnede. Typisk for Zola hedder en af hans romaner *Menneskedyret* og handler selvfølgelig om den del af menneskets natur, dets seksualitet, dets driftsliv som uden kontrol kan føre til destruktiv dekadence, fordærv og pludselig undergang.

Hans mest berømte og skandaløse roman-eksempel er den niende bog i serien fra 1880 om skøgen Nana, som fordærver mændene omkring sig med sin lokkende

seksualitet. I det hele taget bliver netop kvindens seksualitet dæmoniseret yderligere i slutningen af 1800-tallet ud fra mere eller mindre naturvidenskabelige observationer. Eksempelvis ud fra en tese om, at hunnen i naturen ofte kun bruger hannen under egen brunst og løbetid til formere sig og dermed føre arten videre.²

FEDMENS SEKSUALITET OG DEN MODERNE *JUS PRIMAE NOCTIS*

Den første sides lange naturbeskrivelse i *Bonde-Idyl*, er en, hvor efteråret “pludselig overraskes af en lang Række festligt skinnende Solskinsdage”, der nederst på siden bliver til løvfald: “Efter den første lidt alvorlige Nattefrost er Glansen som blæst bort”. Teksten bliver forståeligt nok ofte læst som en politisk allegori over tingenes tilstand i relation til novellens samtid, altså den konservative Grundlovsændring i 1866 og siden Estrups godsejerstyre med provisorier, som skulle fastholde ejendomsretten til jord og hierarkiet på landet.

Men novellens initiale scene kan også pege frem mod skolelærerens klasse-forsonende og dermed passiverende tale ved Mikkelsfesten. Den kan også læses som en naturalistisk parabel. En vejrudsigt, som typisk for naturalismen er et billede på naturens cirkulære overhørighed og de faktiske forhold, som ligner den naturvidenskabelige objektivitet. Et symptomudbrud, som det hedder inden for lægeverdenen. Høstfesten er solskinnet, som mirakuløst giver et strejf af solskin, men vinteren vender altid tilbage.

Jørgen Holmgaard har i sin fremragende analyse af novellen i *Henrik Pontoppidan: Forfatterskabets baggrund og udvikling belyst gennem 9 fortællinger* påvist, at *Bonde-Idyl* handler om klassekampen mellem storbønder, husmænd og landarbejdere – uden direkte at nævne dennes rod, retten til ejendom. Om bøndernes sociale opstigning til en herremands-agtig status, hvor man har folk i arbejde og nærmest ejer sine folk som pseudo-slaver. Men novellens overvejende tematiske og narrative lag er det seksualiteten mellem mennesker, der er afgørende. Der antydes oven i købet en form for indavl blandt de mange tomme hoveder, som gør at fattigfolk ved Aarhusene aldrig når videre i nogen form oprør. Alt siver ud som åen i mosen.

Handlingen i *Bonde-Idyl* er koncentreret omkring festen, hvor seksualiteten blomstrer via mad og drikke, en bukolisk og rustik taksigelsesfest over høsten, et klasse-forsonende punktum på året som gik. Op til festen får vi den berømte scene i kostalden med storbondesønnen, Olav, og den tykke tjenestepige, Ane. Han lægger kraftigt an på hende mens hun – i en os af pis: “Gjødingsvand” – forførende forbereder sig til den kommende fest. Ane er erotisk buttet, tyk, men grim. Præcis ligesom hendes standsfæller, fattigfolket, tynde og grimme. Herskerklassen med

2. Naturalismen foregriber Sigmund Freuds antropologiske psykoanalyse i sin stærke fokusering på seksualiteten som en individuel kausalitet, en drift, som skal kontrolleres fra *day one*. Freud var da i sit grundsyn som mediciner også meget af en darwinist i sit syn på menneskets genesis og udvikling.

Olav i spidsen, sekunderet af "Gaardenes unge piger", der er smukke, velnærede og lyse. Alt under dem gradbøjet i grimhed. Ane bliver ganske vist renvasket og pængjort til høstfesten, men hendes buttede sexappeal er hendes determinerende kropslighed. Tekstens kropsbevidsthed ligner i det hele taget det, man i gamle dage kaldte for figurrealisme: at som man udvendig ser ud, sådan er man i det indre. Her tilsat grimhedens æstetik, hvor det grimme i sig selv er en skændsel mod naturskønheden og derfor gerne må underkues, eventuelt udryddes.

Seksualiteten ses i novellen nærmest som en latent cirkelslutning, en naturlig gentagelse, fordi – ligesom naturen – er mennesker både betinget af og i strid med sit eget driftsliv. Anti-romantisk som scenen, hvor Olav lægger stærkt an på den beskidte og uskønne Ane. Hendes såkaldte forlovede, Mathias, må tage til takke med, at blive gift med hende, nu gjort gravid af Oluf, sådan som Mads gjorde med Maren i sin tid. Altså helt sikkert ikke som jomfru. Eneste trøst til taberen er månens medlidende smil og udgangsreplikken: "Ja – de mennesker."

Vejret i novellen, der går fra solskin, nattefrost, tåge og regn, læses gerne symbolsk, som sagt nærmest som en moderne allegori over samfundets sammenstød mellem klasser og interesser i samtiden. Det er rimeligt nok stadigvæk at læse naturen som et spejl på kulturens tilstand. Mange af det sene 1800-tals forfattere, med Gustave Flaubert i spidsen, var frafaldne romantikere som beskt og bittert konverterede til modernismens trang til videnskabelighed og undergangsdrømme. Præstesønnen Pontoppidan var rundet af det ideologiske præsteskab, som netop var bærere og forsvarere af den (national)romantik, Georg Brandes gør op med i 1870'erne. Romantikens ambiguitet over for seksualiteten er svær at fjerne. Den skal nødvendigvis være der, men helst i stærkt kontrolleret form – og gerne sublimeret til en platonisk dualistisk spiritualitet hinsides materialismen. Naturalismen ser driften næsten entydigt som en monolitisk materialisme, nødvendig for arten, men farlig for den enkelte.

Efter Mathias har konfronteret Ane med hendes stævnemøde i mørket med Olav, forsvinder hun obsternasig og stædigt ind i en dansegulvets orgiastiske hvirvel af dansende mænd! Som om, at hendes *given sig hen til* Olav, har ført til en særegen selvstændighed og nyopdaget værdsættelse af egne seksuelle attributter. Mikkelsfesten har nu udviklet sig til en dionysisk fest med toner af hedonisme og orgie – og en mulig seksuel emancipation for Ane?

DEN STORE BLUES FOR MENNESKEHEDEN

Naturalismen var på mange måder de gode viljers kunstretning i både malerkunst og litteratur. Zola kastede sig ind i den antisemitiske Dreyfus-sag, hvilket muligvis kostede ham hans liv. Pontoppidan var klart politisk engageret i forfatningsstriden under og mod Estrup og de sociale regressive omkalfatringer på landet. Et land, Pontoppidan sådan set selv kom fra, i form af provinsbyen Randers. Hans forhold til den urbane kulturradikalisme med Brandes og co. var ambivalent og tøvende.

Metropolens borgerlige intellektuelle var også forbundet med tidens globale, grænseoverskridende modernitet, en tilsyneladende trussel mod det umiddelbare nationale og traditionelle. Ofte accentueret som hos Herman Bang, i skæbnefællesskab med Frankrig, et Danmark banket til smukke tabere af Tyskland i henholdsvis 1864 og 1870.

Bonde-Idyl er sådan set ikke berørt af alt dette, herunder den politiske røre i Danmark mellem 1849 og 1883 med landets positionering mellem konservative godsejerinteresser, storbondestandens gradvise kapitalisering og den stigende forarmelse af landarbejdere og husmænd. Novellen er skrevet i en kode, hvor noter og efterord præcis fortolker disse historiske forudsætninger.

Dermed angler man ofte og gerne efter en historisk fortolkning, hvor det meste falder på plads. Novellen som et allegorisk spejl af sin egen tilblivelsesvirkelighed og dets forfatters ståsted i strømmen. Ikke kun denne novelle, men alle de andre, som står i Pontoppidans mesterværk *Fra Hytterne*. Men den kunstneriske kode for sin samtids læsere, dem som ikke bryder sig om politisk litteratur, synes en umiddelbar læsning at være: som naturen, så kulturen. Den stærkes overlevelse. Ikke som en historisk samfundsudvikling, men som naturen selv, og især dens seksualitet, og igen, især den kvindelige afslagsen, til fals for slesk tale og mandemagtens kulørte gaver.³

Den eskalerende videnskab på Pontoppidans tid er standhaftig i sin objektive, universelle og gentagende empiriske eufori. Alt kan vejes og måles.

DE SMÅ TYNDE OG DE STORE TYKKE

Mads Monsen har en vom af vellevned, Ane er erotisk tyk. Hvor den første må siges at være kulturskabt af storbondens akkumulerende velstand og fortæring, er landarbejderpigens tyngde skabt af naturen selv. Den kompenserer sågar for, at hun ellers ikke ser så godt ud. Olavs betagelse af hende kommer fra en anden gang, hvor han har set hende kaste sig ind i en dans af liderlige karle. Verden tilhører på godt og ondt de tykke. Taberne, med Mathias i spidsen, er de tynde og de små. "Rundt omkring dem laa denne Fattigmands evige sværm af smaa svampede børn, der klækkes ud inde i de store brede Halmsenge." Nogle fødes tæt på baronens seng, andres ankomst til verden ligner insekternes. Naturalismens antropolog skulle langt senere lægge de skinner, som førte til Auschwitz. Men hos Pontoppidan her i 1883, er det som i Strindbergs skuespil *Et drømmespil* (1902) synd for menneskene.

3. Det er klart, at der er tale om seksuelle overgreb – krænkelser – i novellen. Men der er aldrig tale om voldtægt, ud over at Maren anklager Mads for sin egen seksualitets uendelige børnefødsler!

SKRUEN STRAMMES UDE PÅ LANDET

I 1899 reviderede Pontoppidan sin novelle. *Bonde-* blev smidt væk og novellen hedder nu bare *Idyl*. Der er markante forskelle mellem de to udgaver, som jeg ikke skal gå i dybden med her. Men strukturen er stort set den samme: en fortælling koncentreret omkring et høstgilde flankeret af de to dialoger om seksuelle forhold i datid og nutid som i den oprindelige tekst.

Politisk interessant er det, her seksten år senere, at det er provsten, og ikke skolelæreren, som holder den reaktionære tale om fred og ingen fare. Mathias finder heri ikke Ane til festen, og det kommer – interessant nok – ikke til nogen ordveksling mellem de to. Ane er endnu mere et offer end i den første udgave. Mathias har imidlertid fået tykke læber! Han har også fået vandhoved og har farlige tanker om at brænde hele Monsens gård ned. Han græder ikke længere over sin trolovedes utroskab. Og månen, som fransk visit fra romantikken med et melankolsk suk over menneskeheden, er fjernet.

Til gengæld synes Mathias at være blevet mere pragmatisk. Olav og Anes affære kan måske sidenhen gøre, at han får arbejde på gården, når Olav arver den. Alt i alt er *Idyl* mere kras og kynisk i sin intention. For så vidt mere naturalistisk i sit sigte, sin stil og sin fremstilling end *Bonde-Idyl*. Mere egnet i skoleklassen til at introducere Pontoppidans affinitet med det moderne gennembruds opgør med tingenes tilstand omkring 1900.

Jeg foretrækker dog udgaven fra 1883. Den er mere åben i sin slutning og emmer af den humanistiske melankoli, som satte ind efter midten af 1800-tallet. Naturalistisk javel, men også med en åbenhed. Ane får en stemme og Mathias bliver et grædende menneske.

Borgerlige illusioner var bristede, men man havde stadigvæk svært ved at forlade romantikkens dualistiske idealisme, kærlighed på gammeldags manér og troen på det gode i mennesket. I det hele taget drømmen om en bedre verden.⁴ Seksualitetens tilstedeværelse i teksten er fremfor alt et narrativt vehikel for hele opsætningen.

Forholdet mellem Olav og Ane får så sit ekko i Olavs fars møde med en anden arbejderske, nemlig den for 11. gang gravide Maren. Hendes skæbne som avlsdyr begyndte med hendes egne ord *den gang i fortiden*, hvor Mads enten forgreb sig på hende eller forførte hende. Maskulin forgribelse af lavere socialt stillede kvinder, retten til derees kroppe, kaldte man i den aristokratiske feudaltid for *Jus Primae Noctis* eller mere elegant på fransk *droit de seigneur*, godsejerens ret til at have sex med sine fæstebønders forlovede før gitemål.⁵

4. Grimhedens æstetik er artikuleret ekstremt og infamt i nazismen: først gør man kz-fanger så grimme, hæslige og udmarvede, at det senere er både en lise og en pligt at likvidere dem.

5. Retten er mest kendt fra Beaumarchais' *Figaros bryllup* og Mozarts opera af samme navn. Men direkte historiske kilder til dette privilegium mangler. Imidlertid er der ikke tvivl om, at overklassens seksuelle overgreb på tyende og fæstebønder har været udbredt og muligvis maskeret som en rettighed, som går tilbage til romerne. I Georges Orwells *1984* optræder begrebet som kapitalisters ret til sex med deres ansatte.

ABSTRACT: THE MELANCHOLY NATURE

Henrik Pontoppidan's 1883 novella *Bonde-Idyl* is, in many ways, captivating. It stands as an early example of Danish Naturalism in the French tradition of Émile Zola and others – where everything that exists is seen as part of nature, including man. Humanity is not the creation of a supernatural deity but, following the theories of Charles Darwin, a complex mammal – *a human beast* – driven more by lust and desire than by reason. With its ironically idyllic title, the story centres on human sexuality as the driving force behind the repetition of a natural pattern of power.

What I term *the melancholy nature* refers to the circular way nature repeats itself in a gloomy cycle that prohibits real change. The *survival of the fittest* here appears in a modernised version of *jus primae noctis* (the lord's right to the first night with a new bride) transformed into the rural gentry's systemic abuse of lower-class women. The novella is the work of a disillusioned romantic, for whom even the moon sighs at the end.

Bo Tao Michaëlis (f. 1948), lektor emeritus og anmelder ved Politiken. Han har undervist i gymnasiet, på Københavns Universitet (KUA), Roskilde Universitet (RUC), Folkeuniversitetet og Den Danske Filmskole.

LITTERATUR

Moretti, Franco (2013): *The Bourgeois*. London/New York: Verso

Pontoppidan, Henrik (1977). *Forfatterskabets baggrund og udvikling belyst gennem 9 fortællinger*, udgivet af Dansk lærerforening (ved Jørgen Holmgaard), Gyldendal